

Lőcsei Péter

A „KOZMIKUS PESSZIMIZMUS”
ÉS „A DERŰS LÉT ŐSI TITKA”*Töredékek Weöres Sándor világszemléletéről, társadalomképéről, politikai nézeteiről*

Amikor a száz éve született Weöres Sándor és a Nyugat kapcsolatát tanulmányozni kezdek, egyre nehezebbnek tűnt az anyaggyűjtés. A folyóiratban 1932-től a megszűnés évéig körülbelül 100 tétellel (78 vers, 11 könyvismertetés, egy vitacikk, néhány róla szóló értékelés, szerkesztői megjegyzés) szerepelt. Nem ez a mennyiség számított megragadhatatlannak, hanem az a sokféle hangvételű levél, interjú, vallomás, amely az évtizedes kapcsolatot az előzményekkel és az utóélettel a többszörösére duzzasztotta. Mennyi ellentmondás, módosulás, szövegváltozat? Hány átírt szakasz, megváltoztatott cím? És akkor még nem szóltam a költői hatások feltárásáról, a Nyugat harmadik nemzedékét érintő józan vagy aránytévészto bírálatok mérlegeléséről.

Mostani kísérletem jóval szerteágazóbb. Bő két emberöltő megannyi politikai eseményét, a költő mindennapjaira gyakorolt hatását, hozzájuk kapcsolódó reflexióit vázlatosan is bajos „leltározni”. Weöres versei, bírálatai, drámái természetesen nem közgazdasági, erkölcsi, politológiai kinyilatkoztatások, tanítások, hanem esztétikai mércével mérendő, tartalmilag fogalmi, formailag auditív alkotások. Következetességet is csak annyit várhatunk tőle, amennyit egyik ars poeticájában megfogalmazott: „a szépség mindig-változó lidércét, / az emberi agyrémet üldözöm, / mely állatnak sok, istennek kevés – / s vadász szavak mögött elsikkad arcom”. A címadással a kérdés összetettségét kívántam érzékeltetni. Az első jelzős szerkezetet Cs. Szabó Lászlótól fogadta el érvényesnek Weöres Sándor. A „derűs lét ősi titka”-ról *Animus* című versében beszélt.

Itt a teljesség igénye nélkül említem életrajzának megkerülhetetlen tényeit. Gyermekkorának egy részét csonka családban élte. Huszár főhadnagy, majd őrnagy édesapja előbb a hadgyakorlatok, aztán a világháború miatt volt távol, 1919-ben részt vett Stromfeld Aurél észak-magyarországi hadműveleteiben. A tanácsköztársaság leverését követően nyugdíjazták. Ekkor adták el a pápai házat, és költöztek a vasút kerülte, „világ végi” Csöngére. Másfél száz holdas birtokuk tisztas megélhetést biztosított. A Cinának becézett Weöres Sándor gyermekként végigolvasta Shakespeare és Schiller drámáit. Sok mindent megsejtett a hatalom megragadásának és megtartásának természetéről. Reáliskolásként ismerkedett meg Ady, Babits és Kosztolányi lírájával, Swift *Gulliverével*, a Marczali Henrik szerkesztette *Világtörténettel* és Szimonidesz Lajos vallástörténeti monográfiájával. A bennük található ismeretek, nyersfordítások később átdolgozásokban, önálló művekben (*Ó-egyptomi versek; Ének a teremtésről; Régi bölcseskre; „Harmadik nemzedék”*) és kikristályosodó világnézetében érhető tetten.

Tanulmányi kudarcai, magánéleti válságai többször juttatták el önpusztító kísérletekig. Megpróbáltatásairól többek között Kodály Zoltánnak és Fenyő Lászlónak számolt

be. Később a jóval ziláltabb viszonyokat is látszólag sztoikus nyugalommal, lázadás nélkül viselte.

Weöres Sándor Pécssett végezte az egyetemet; itt jelent meg első öt kötete. Baumgarten-jutalmából elutazhatott Norvégiába. A díj lehetővé tette, hogy 1937-ben részt vegyen egy távol-keleti utazáson. 1939-ben szerzett doktorátust, majd rövidesen megbízták a baranyai megyeszékhely könyvtárának vezetésével. 1943-ban hazaköltözött Csöngére; a világháború utolsó szakaszát és a béke első évét családja körében töltötte. Nem sorozták be katonának, megúsza a kivégzés fenyegetéseit és a málenkij robotot.

1947 októberében megházasodott. Feleségével, Károlyi Amyval csaknem egy évig volt a Római Magyar Akadémia vendége. Közvetlen környezetéből sokan választottak új hazát, ő is fontolgatta, hogy az Egyesült Államokban telepedik le. A hazatérés után ideológiai támadások érték: *A teljesség felé* című kötetéért és sötét tónusú verseiért távlat nélkülinek, reakciónak bélyegezték. Egymás után szüntek meg azok a folyóiratok (Magyarok, Diárium, Sorsunk, Válasz), amelyekben korábban megjelenhetett. 1949 őszén a Szabad Nép névtelen bírálója minősítette újabb verseit. Éppen abban a számban szerepelt elrettentő példaként, amelyiknek címlapján a „Rajk-banda” halálos ítéletét közölték. Csoda-e, ha rövid időn belül állás nélkül maradt? Feleségével megélhetésüket a műfordítások biztosították. Évekig tartó szilencium után 1956-os kiadási évvel (valójában 1957 márciusában) jelent meg *A hallgatás tornya*. *A Tűzkút* párizsi és budapesti kiadására éveket kellett várnia, a gyanakvás köde lassan oszlott. Ritkultak a rosszhiszemű értékelések; bejárhatta a világot, oldódtak publikációs nehézségei. 1970-ben Kosuth-díjat kapott, megélhette gyűjteményes köteteinek kiadását, olvashatta a róla szóló monográfiákat.

Egy zaklatott korszak árnyékos és napfényes oldalai – mondhatnánk rövid összegzőként. Hány művésztersa került nála szorultabb helyzetbe? Hányan választották környezetéből a megalkuvás önsorsrontó zsákutcáit? Egészen a bértollnokságig, a gerincroppanásig, az alkoholizmusig, a meghívott halálíg? Illés Endre, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója a hatvanas évek első felében azt mondta, hogy Weörest meg sem karcolja a kor, amelyben él. Csalóka ítélet: amennyire sommás, annyira félrevezető. Ha hallotta volna, minden bizonnal visszautasítja. Miből gondolom? Abból, amit tanulmányom anyaggyűjtése során verseiből, leveleiből, nyilatkozataiból lepároltam.

*

Korai írásaiban fellelhetők a világháborút követő kiábrándulás nyomai. Monográfiájának, Tamás Attilának így jellemezte őket:

„Apokaliptikus” és spengleri Untergang-eszmék vannak bennük. Nyilván nem magam találhattam ki 12 éves fejjel Csöngén, hanem felnőttektől, elsősorban szüleimtől hallhattam. Néhány részletet idemásolok:

Mai világ

Kiélte az emberiség korát,
 Elhagyta régi régi otthonát,
 Elhagyta földjét tengerét,
 Megölte Isten emberét
 Új hazájában,
 Az Újvilágban,
 Mondja a jó Isten. [...]
 És a leigázottat kiirtják!
 Azután meg pedig elfoglalják
 A megmaradt népeket,
 Nagyon rémes képeket
 Nyújtva az embereknek!
 Az erősek marják a gyöngéket! [...]
 Nem soká léssen
 Ember a földön, föld az égen!
 Emberek gonoszsága,
 Kiirtott jóság-ára
 megszüntették azt,
 Kiirtották azt!
 A háborúban egymást irtják ki,
 Mind elesnek és nem marad senki.

Küzdelem a létért (befejező sorok)

Azóta ember ember ellen
 Küzd a hataloméért,
 Azóta ember Isten ellen
 Küzd élvezetekért.
 [...]

Furcsa, mennyire a későbbi verseim archetipusai...¹

Feltehetően gyerekkori élményei is segítettek abban, hogy a keresztény/keresztyn értekeket összhangba tudta hozni a keleti bölcelet világlátásával. A személyiségét formáló hatásokról többször szólt. Csöngén és Celldömölkön hallott először az antropozófia tanításairól, a keleti bölceletről. Cs. Szabó Lászlónak ezt nyilatkozta: „Lao-cével foglalkoztam a legrégebben, körülbelül tizenhat éves korom óta. Igaz, hogy ugyanez idő óta

¹ Weöres Sándor levele Tamás Attilának, Budapest, 1977. február 13. (Ezúton köszönöm meg Tamás Attilának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a levél másolatát.)

foglalkoztam a hinduizmussal is, ahol az ősevidenciának igen sokféle neve és megközelítése van. Az Atman fogalom például, vagy az Om.”²

Hideg van című kötetének darabjai 15 és 21 éves kora között születtek. Szigorúan válogatott, a kiostált versek közül némelyik csak évtizedek múlva jelent meg. Közéjük tartozik a *Kuli*, amely először az 1968-as *Merülő Saturnusban* olvasható. A vers egyik – 16 évesen írt – változatát Kosztolányinak is elküldte. Ebben még a következő alcímmel szerepelt: (*Elmondja: egy kínai, aki csak dadogva töri a magyar nyelvet*). A rikstát húzó, álmos, éhes, megvert szolgában az alávetettek örök sorsát sűrítette. A vers zárata szerint kínjuk feloldhatatlan: „Kuli egészen megeszi magát. / (riksta) / (autó) / (sárkányszekér) / ki húzza riksta? / ki húzza autó? ki húzza sárkányszekér? / ha Kuli meghal. / Kuli meghal. / Kuli meghalni se tud. / Kuli örökre él.”³ Korai verseiben újra és újra szembe-sülhetünk beleélőképességével, szociális érzékenységével. Példaként néhány jellemzőt emelek ki: *Himfy-strófák; Cseléd lányok; Veríték; Kovács; Fazekas; Öreges; A Krisztus-szemű asszonyok; Munkanélküliek*.

Nem csupán közvetlen környezetére figyelt, a világ eseményei is foglalkoztatták. *Hitler* című epigrammája 1933-as keltezésű: „A dermedt föld / figyelme / jégcsapként lóg a bajuszán.” Ez volt az első magyar szépirodalmi állásfoglalás a német náci vezérről. A kötetzáró *Madártárvlat* Balassi-strófáiban az értékek viszonylagossága mellett Weöres ironiája, stílusimitáló képessége is érzékelhető:

A jövőnk szemében így alszunk majd – ében tokjában szép drágakő:
mi ma nyomor alja s orrunkat facsarja: élet lesz és ép erő,
aki ma píóca, bűnös pénzke góca: bölcs lesz majd és jótévő.

A szavakkal kergetőző költő 1934 őszén meglepő valóságérzékkel jellemezte Csöngé környékének időszerű gondjait: „Itt, Kemenesalja vidékén az egyke még ritkaság, és a munkanélküliséget is inkább csak a más tájakról idevetődő munkakeresők juttatják eszünkbe. Persze itt is vannak azért bajok. A földtelen zsellérek szakadásig dolgoznak sovány gabonarészeikért, és főleg krumplin, babon tengetik életüket. Példátlanul rossz az idei termés! Mi lesz itt a télen?” Bár nem adott, rövid nyilatkozatában nem is adhattott árnyalt képet, aggodalmának gyökeréről is szólt: „A baj talán ott van, hogy a technika nem egészen egy évszázad alatt gyökerestül-tövestül kitepte az emberiséget az eddigi talajából...”⁴ Ezt egy korabeli kiadatlan vázlatában is megerősítette: „Akkora változást éltünk át, amekkora az őskor óta, a tűz és a szerszám használhatóságának fölismérese óta nem volt. A technika alig száz év alatt teljesen átalakította a földfelület külső képét, az emberiség lehetőségeit, életrendjét, gondolkozását. Ezt meggondolva csodálkozni kell, hogy az általános fölfordulás és ijedtség csak ekkora és nem nagyobb. Sok szenvedés,

² *Negyvenhat perc a költővel. Cs. Szabó László rádióbeszélgetése Weöres Sándorral = Egyedül mindenki. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai, Szépirodalmi, Budapest, 1993, 33.*

³ WEÖRES Sándor: *Kuli*, kézirat, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Ms 4636/94.

⁴ WEÖRES Sándor: *A magyar élet égető sebeiről* [Magyarország 1934. szeptember 21.] = *Egyedül mindenki*, 7.

örület, pusztulás az ára annak, hogy el tudjunk helyezkedni az új mederben.”⁵ Írásainak vilóságfedezete kétségtelen, érvei, ítéletei pontosak.

Füst Milánhoz szóló episztolájában (*Levél Füst Milánnak*) magányáról, gondjairól és csaljáról is beszámolt:

S választás volt most... jártak kortések
piros-plakátos autókon... cukrot dobtak nép közé...
rácsaptak lármás gyermekek, akár csirkék a gabonaszemre
és láttam tisztos vént hajolni ott!

Ki kételkedne az élményt megragadó kifejezőmód hitelében, erejében? A vers olvasója alighanem tűrhetetlenebb szégyennek érzi ezt a megfogalmazást, mintha a szerző politikai felhívássá alakította volna. A címzettnek annyira megtetszett a magánlevélként elküldött vers, hogy kérésére Babits közölte a Nyugatban.

A *kő és az ember* utolsó kompozícióját több folyóiratnak is felajánlotta, de *Az üres szoba* egészét egyik sem vállalta. A pozsonyi Magyar Minervában is csupán részletei láttak napvilágot. A 20 stanzába sűrített létélményről ezt írta Kiss Tamásnak: „mindennek az átmenetisége hangsúlyozódik, végül elérkeztem oda, hogy ez az örök átmenetiség kényelmetlen, jobb nem lenni, mint lenni, tehát látszólagos bűn a gyermeknemzés”.⁶ Szakrális vetületét később az *Ábrahám áldozásában* fogalmazta meg. Az ótestamentumi történet átdolgozásában a létezés tragikumáról és a feltétel nélküli hit diadaláról vallott. Az Izsák feláldozására felszólított Ábrahámmal mondatta ki a felismerést:

Gyermekgyilkos mindannyi szülő:
nem-lévőt létbe rántott
és meghal aki e világra kijő –
Te rended ez így: legyen áldott.

A felvetett kérdést – és rokon változatait – verseinek sokaságában formálta tovább. Közéjük tartozik a *Nem élni könnyebb* című szonettje és az *Egysoros versek* több darabja is.

Felfogása szerint a létezés harc, egymásból, egymás rovására élünk. Még az élet érzelmi mozgatórugói is a pusztításra rendelnek bennünket. A *kakuk* című versben ennek így ad hangot:

Nagy törvény terped a fű-fa felett,
mely minket vígan egymással etet
s a neve: szerelem és szeretet.

⁵ WEÖRES Sándor: *Zárójelben* (május 24.), Weöres Sándor kiadatlan vázlatfüzete (magántulajdon).

⁶ Weöres Sándor levele Kiss Tamásnak, 1936. január 8. = WEÖRES Sándor: *Egybegyűjtött levelek* [a továbbiakban: WSLév], II., szerk. Bata Imre – Nemeskéri Erika, Pesti Szalon – Marfa Méditerrán, Budapest, 1998, 174.

Egyik legsötétebb tónusú művében, a *De profundis*ban szintén ez foglalkoztatja:

Éber-álmom félhomálya rajtunk,
így vesződjük mocsár-mélyi harcunk,
honnan nincs kiút:

hisz egymáson élőködve élünk,
más halálán életet cserélünk:
a föld rendje ez.

A életért folytatott harcot olyan örök és kikerülhetetlen törvénynek tekinti, amelyet legfeljebb mérsékelni lehet. És elviselni. A világ dolgaira érzékeny művészként nem csupán kifejezi a szükségszerűt, hanem a hozzá való viszonyáról, a részvétéről, az átértzett fájdalomról is vall:

Kóbor macska szíjva csibe vérért:
ennek halálkínját, annak éhét
egyben szenvedem.

Amulett című epigrammájában mintegy örök viszonyítási pontként, önmagát erősítő varázsigeeként mondja: „Mitől félek? Nincs oly kín, melyet / ne viselnék rejtve szüntelenül. / S a poklot is kibírja örökre, / ki oda kerül.” Mint annyi más esetben, itt is érdemes megnézni, hogy az *Elhagyott versek* című kötetben milyen változatban szerepelnek hasonló gondolatai (például: *Önarckép 1946-ból*).

A néző, a kívülálló, a beavatkozni nem akaró, a vágyainak nem kiszolgáltatott ember pusztít legkevésbé. A dolgok elviselését kisebb rossznak tartja, mint az erőszakos változtatási igényt. Ebből logikusan az következik, hogy társadalmi szempontból sem az elnyomó, sem az elnyomott kizárólagos igazában nem hihet. Távoli példaként Vörösmarty sorait említem, aki 1840-ben így írt: „Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dús / S a nyomorú pór nép emberiségre javúl” (*A Guttenberg-albumba*). Erre a kedvező irányú változásra Weöres alig-alig látott reményt.

Ha küzdelem folyik az állatvilágban, a társadalomban, természetes, hogy vadabb vagy szelídebb formában előfordul a művészek egymást váltó korosztályai között is. Weöres Sándor *Hang a „legifjabb” nemzedékből* című írását 1935-ben közölte a *Nyugat*. Ha név nélkül szerepelne, egy-egy megállapítását József Attila-i fordulatnak vélhetnénk. A kiéleződő ellentéteket nem csupán az életkorral, hanem a szociális helyzettel magyarázta. Az előttük járók erényeit elismerte, de együttes fellépésüket sivárnak érezte: „Kezdetben forradalom helyett meddő forradalmaskodni-akarás, később pedig (akár az ő hibájukból, akár nem) az »öregek« melletti kritikai szolgálattétel és homályos célzásokban, vagy személyeskedő kirohanásokban nyilvánuló irodalompolitikai lázongás jellemzi őket.”⁷ Rö-

⁷ WEÖRES Sándor: *Hang a „legifjabb” nemzedékből*, *Nyugat* 1935/II., 384–385.

viddel ezután az *Éjszakák* című Jékely-kötet kapcsán is szóba hozta a nemzedéki kérdést: „Többízben olvastam affélét, hogy a mostani fiatal poéták hátatfordítanak a valóságnak, életnek, maguk-építette távlatlan világban apró dolgokkal édelegnek; én inkább úgy látom, hogy aligha lehet valaki jobban belesüppedve a valóságba, a hétköznapba, mint egy átlagos mostani poéta: távlatlanságát nem a maga-alkotta világ okozza, hanem a körülötte-levő világ kisszerűsége, körülményeitől nem láthat messzebb, mint a napi eseményekig, a nyomorig és a fővárosból kifelé tett rövid kirándulások emlékéig.”⁸

Jelentős költőink közül sokan fogalmaztak meg politikai célokat. A magyarságkorhó-ló, a nemzethalál rémképével küszködő versektől a forradalomváró alkotásokig mennyiségben és minőségben is széles a választék. Weöres sommásan nem utasította el a politizáló lírát; tudta, hogy nem a témaválasztás, hanem a megszerkesztés, a hitelesség, az olvasóra gyakorolt hatás minősíti a művet. Tény, hogy a kordivatok előtt meg nem hajló Kosztolányit tekintette mércének, és nem azokat, akik a harmincas években szerinte programszerűen írtak szociális tartalmú verseket. A hozzá közel állók közül például Pá-vel Ágostont és Takáts Gyulát figyelmeztette ilyen típusú műveik esztétikai, stilisztikai botlásaira.

A *vers születésében* a különböző alkotótípusok jellemzése során a Petőfi- és Ady-fé-le „érzelmi költők”-ről azt írta, hogy „egy-egy csirából a költemények tízeit és százait termelik; oeuvre-jükben néhány tárgykör és forma sokféle változatban mutatkozik újra meg újra: a versek gyökere bennük marad, tovább él, tovább alakul és megint kihajt, mint az élő növény”.⁹ Kétségtelen, hogy életművükben jelentős darabokat ismert fel, de alkatuk, hitvallásuk sok tekintetben idegen maradt számára. Feltételezem, hogy Illyés és József Attila bizonyos verseit is ebbe a csoportba sorolta. Velük kapcsolatban lehet-tek aggályai, látta, hogy lényegesen sebezhetőbbek, kiszolgáltatottabbak a mindenkori kisajátítókkal szemben. „A próféta-ságot Ady, a parasztkodást pedig Erdélyi és Illyés már alaposan lejárárták” – írta indulatosan Berda Józsefnek.¹⁰ Kétségtelenül bántó szándékú ítéletét másutt elhangzó megjegyzéseivel együtt tekinthetjük jellemzőnek. A harmin-cas évek második felében róla írt pamfletjét például visszavonta; sem folyóiratban, sem kötetben nem adta ki. Illyést *igen nagy költő*nek tartotta; fenntartásai ellenére sem akarta megbántani. A legnagyobbaknak járó tisztelettel búcsúzott tőle 1983-ban.

*

Gyermekkorától fogva rajzolta képzelt birodalmainak térképeit, erről doktori dolgozatá-ban (*A vers születése*) és néhány barátjának is beszámolt. Népszámlálási adatokat, időrendi táblázatokat, maga alkotta nyelvet, ábécét, kultúrát teremtett. A Vas Megyei Levéltárban és a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, illetve magánkézben lévő vázlatainak közös jellemzője a monumentalitás és a hitelesség igénye. Akár egy megírandó történet elő-zetesének is tekinthetjük őket; mindenképpen többnek egyszerű játéknál. A lapok egy

⁸ WEÖRES Sándor: *Éjszakák (Jékely Zoltán versei)*, Nyugat 1937/I., 228–229.

⁹ WEÖRES Sándor: *A vers születése*, Pécs, 1939, 27.

¹⁰ Weöres Sándor levele Berda Józsefnek, 1933. szeptember 1. = WSLev I., 355.

részének komor háttere a világháború közeledő frontja volt. Leveleiben 1944 táján efféle vallomásokkal találkozunk: „Az ember ilyenkor irtózik nemcsak az élettől, ami alól ki lehet bújni, de a létezésről is, ami alól nem lehet kibújni.”¹¹ Mesterének, Fülep Lajosnak arról írt, hogy a látható és a láthatatlan közegeben is szeretne eligazodni, de egyelőre vakon tapogatózik egy ismeretlen világban.

Teremtett birodalmainak dokumentumaiból az értékek hierarchiája rajzolódik ki. Egy részük virágzó kultúrát sejtet: kórusművek, eposzok, versek, reliefek, értekezések, gigantikus paloták nyomai tűnnek szemünkbe. „Oten vára” a rajz alapján több mint másfél négyzetkilométer alapterületű. Több vázlaton kísérhetjük nyomon a császári „Tepi” művészetének sokszínűségét. Mellettük egy értéksemleges világ, amelyhez nemigen ad támpontot az alkotó (térképek, utazások, városokról készült kimutatások). Végül ott van néhány olyan jegyzete, melyekben borúlátó sejtéseit rögzítette. Képzelt világában a lét esendősége is elének tárul: nem tragikum, hanem megválthatatlansága. Úgy tűnik föl, mintha a történelem háborúk, katasztrófák sorozata lenne. Ez sejtethető például népszámlálási adatainak váratlan, megmagyarázatlan ingadozásaiból. Egyik időrendi táblázatában az ősidők világától 3500-ig írta le a korok, kultúrák főbb eseményeit. Utolsó sorában a harc mellett együtt van a letűnő fénykor és a felívelés. Könnyen találunk rokonítható verssorokat ebből az időszakból. Jellemző példaként idézem a *Háborús jegyzetek* (1944. május) utolsó szakaszát:

Míg az Ész-Embert sírjába kísérik,
temető árkában, gyásznotha mellett
az Új-Embert nemzik titkos szerelmek.
Az is majd elkínlódik ezer évig.

Weöres az öt foglalkoztató bölcséleti kérdéseket elsősorban ódáiban, epigrammákban, szonettekben fejezte ki. A harmincas évek második felében mintegy előrevetítette, hogy gondolatainak egy részét nem csupán költeményeiben fogalmazza meg. Tudta, hogy a létezés számos kérdésére hiába keresne végérvényes válaszokat, bölcséleti, erkölcsi kételyeit többnyire Fülep Lajossal, Várkonyi Nándorral osztotta meg. Nekik írt leveleiből friss olvasmányait és hozzájuk kapcsolódó reflexióit is nyomon követhetjük. Legfőbb céljaként „az ismeretlen világtervnek mennél engedelmesebb és használhatóbb” szolgálatát említette. A II. világháború utolsó éveiben visszatérően foglalkozott az élet és a létezés fogalmának szétválasztásával. Vas Istvánhoz szóló vallomásában gondolkodásának, erkölcsének és lírájának egymásrautaltságát tudatosította: „Igyekszem az életből a pusztába létezésbe áttisztulni, aszkétává lenni és a teljes vágytalanságot, a teljes boldogságot elérni, de nem a boldogság vonz, hanem a boldogságból, a tiszta létezésből nyiló lehetőségek.”¹² Ha az embernek sikerül kezébe vennie a sorsát, felszabadul alávetettségéből, viszonyai letisztulnak. A lélek átalakulásával együtt jár a költészet változása. Ez a – *Medúza* kiadása

¹¹ Weöres Sándor levele Várkonyi Nándornak, Csöngé, 1944. február 2. = WSLev I., 542.

¹² Weöres Sándor levele Vas Istvánnak, dátum nélkül [az 1944-es, *Medúza* című kötet megjelenése után] = WSLev II., 67.

utáni – level már *A teljesség felé* világszemléletét idézi. *Vázlatok* című kéziratának töredéke is ekkor születhetett. Számos érintkezési pontja van az 1945-ben kiadott könyv fogalmaival és szerkesztésmódjával. A „Szeretet” és „jóság” címűből említek néhány rá jellemző megállapítást. Felfogása szerint az „ölj, hogy élhess és szaporodhass” természeti törvénye kibékíthetetlenül szemben áll a tízparancsolattal és a krisztusi tanításokkal. Kételyének utolsó állításait és kérdéseit így fogalmazta meg: „Az ős-parancs, a szeretet a gyöngye egyedek elpusztulását, a faj erősödését szolgálja, a darwini szelekciót végzi. Ezzel szemben a jóság, az értelmi parancs: gyöngét óvó, fajt sorvasztó erő. Vizsgálunk kell: mi célja lehet az Okozó Erőnek az ember-fajjal, hogy a jóság természetellenes parancsát adta számára? Talán a faj kipusztítása?”¹³ A töredék kimaradt a prózakötetből.

A teljesség felé a világháború utolsó szakaszában Hamvas Béla hatása alatt csiszolódott véglegessé. Harmóniateremtő, aforisztikus gondolatai az időtlenség látszatát keltik. Érvényes rájuk az, amit mesteréről vallott. Az ő intelmeiben sem az eredetiség fontos. Amire rámutat, azt elődei (például az evangéliumok, az *Upanisádok*, a *Tao Te King*) régen megtették. Józan és egyszerű gondolatai néhány tanácsban összegezhetőek: fogjuk vissza önzésünket; forduljunk szembe az egyéniségkultusszal és a mindenható ész kultuszával. Erre a tisztaságra, magától értetődő világosságra törekedett ő is. *A teljesség* fogalmi köre a kezdetektől nyomon követhető lírájában (*Halottak kórusa; Hazaszálló; Újszövetségi apokrif levél; Háborús jegyzetek; Hatodik szimfónia*). Weöres szerint életünk alapvető értékeit kellene szemünk előtt tartanunk. Akkor lelhetünk békét, ha önmagunk megismerésére törekszünk, ha megtaláljuk a mértéket, ha alázattal elfogadjuk a létezés tőlünk független korlátait. Felkiáltójelek nélküli intései a képmutatás, az önzés, hatalomvágy, a mértéken felüli fogyasztás csapdáira figyelmeztetnek. Egyetlen tömegeszme, egyetlen politikai mozgalom megváltó hatásában sem hisz. Tegező formájú tanácsai mindig a személyiséghez szólnak. De ez nem az „izolált én”, nem az elidegenedett individuum, amellyel némelyik marxista kritikusa megbélyegezte.¹⁴ A könyv számos tétele, a lapjain közvetített létszemlélet a XX. századi freskótól az *Ars poeticáig*, a *Tűzkút Köszöntésétől* a *Merülő Saturnusig* gyűrűzik tovább. Az *Elhagyott versekben* közölt [*Én, a határtalan szellem...*] is ebbe a sorba tartozik.

*

A hallgatás tornyában élő Weöres éveken keresztül ellentmondásos érzelmi állapotban dolgozott. Fordításaiból élt, nem bénította meg a cenzúra. Mivel nem kívánt megalkudni, nem akarta, hogy verseire a Csillag szerkesztősége mondja ki a *nihil obstatot*, műveit baráti köre számára írta. Rosszabb pillanataiban Füleppel azzal vigasztalta, hogy Dante 8-10 embernek teremtette meg a *Commediát*. Weöres ugyanakkor a korlátok nél-

¹³ WEÖRES Sándor: *Vázlatok* [*Elysium, Darázs Endre hagyatéka*], Petőfi Irodalmi Múzeum V. 4749/113., a 7. és a 19. lapok hátoldalán. (Mindkét szöveg átlósan áthúzva.)

¹⁴ Keszi Imre egyszerre verte el a port rajta és Hamvas Bélán: KESZI Imre: *A füstparipa farka = UÓ.: A sziget ostroma*, Dante, Budapest, 1958, 81–92. Hasonló stílusban szólt *A fogak tornáca* című kötetéről Szigeti József a *Magyar líra 1947-ben* című értékelésében: SZIGETI József: *Irodalmi tanulmányok*, Európa, Budapest, 1959, 218 skk.

küli lehetőséget is érezte, értékelte. Tudta, hogy jöhet olyan kor (jött!), amikor sokan irigykedve tekintenek a neki megadatott alkotói szabadságra. Ne feledjük, ezért neki is tennie kellett. Ekkor született sok nagy műve mellett a *Nem élni könnyebb, a Mahruh veszése, a Mária mennybemenetele, a Le Journal, az Orpheus, az Ars poetica*. Mindegyik külön elemzést érdemelne. A kényszerű hallgatásról kevesen ejtettek ki olyan hiteles szót, mint ő: „mit nem gondolok hangoztassam / és mit gondolok elhallgassam / kuss az igaz harsog a talmi / a többit sírból kell kikaparni...” De az európai típusú kultúrára sem igen mondtak hozzá hasonló ítéletet: „hellén szem héber látomás / egymást pocskékul elrontotta”.

Mi történik akkor, ha egy művész hosszú évekig él a „néma forradalom”, a „zsákutcás magyar történelem” időszakában, és két hétre a valódi forradalom híreivel találkozik? Addig nem szólalt meg közvetlenül a napi események hatása alatt. 1956 őszén, az említett körülmények között születtek meg azok a strofák, amelyeknek többsége csak a közelmúltban látott napvilágot. Közéjük tartozik a *Rapszódia a kivívott szabadságról* két variánsa, a *[Végül angyal szállt le ránk...]* és minden bizonnyal a *[Mély mámorító volt...]*, továbbá a *[Beforr a végső felhőrepedés...]* is. Aránytévesztés lenne, ha legjelentősebb verseihez mérnénk őket, de dokumentumértékük és Weöres személyiségének, szabadságvágyának jobb megértése miatt mindenképpen figyelmet érdemelnek.

A történelem az élet tanítómestere – szól a régi mondás. De ennek ellenkezőjét (nem tanulunk a múltból, ugyanabba kerékvágásba zökkenünk vissza) is sokan megfogalmazták. A „kádári konszolidáció” idején született Weöres-értékelés az utóbbit erősíti. *Történelem* című szonettjének zárlatában ezt olvashatjuk:

[...] nincs látomás, és minden látomás.
Az ébredés itt, mint az álmodás.

Megismerjük, zárványok jég-keretben,
hogy mindig a valóság hihetetlen:
élünk-forgunk és semmi változás.

A vers az *Átváltozások* sorozatban, a *Tűzkút*ban látott napvilágot. Művét a közeledő 3. évezrednek ajánlotta. A *Köszöntésben* megfogalmazott hitvallását legelvakultabb bírálói sem vádolhatták begubózással, elefántcsonttoronyba húzódással: „Átvilágítani és felrázni óhajtlak, hogy átrendezhesd magadat zárt, véges, egzisztenciális énedből nyitott, szociális, kozmikus, végtelen énné. A kommunisztikus embert hívom, aki ráeszmél a birtoklás, rang, erőszak kényelmetlenségére, külső érvényesülés helyett testi-lelki önmagát emeli egyre értékesebbé.”¹⁵

Amikor évekkel később Domokos Mátyás rákérdezett a *Tűzkút* előszavára, Weöres képszerűen, fekete humorral fogalmazta meg, hogy egykori vágyai aligha teljesülnek: „azt mondom, hogy a történelmen cakpakk most már túl kell lépni! Át kell menni egy történelem utáni korszakba, addig béke és nyugalom nem lesz, sőt. Atomfegyver és hason-

¹⁵ WEÖRES Sándor: *Köszöntés* = Uő.: *Tűzkút*, Magyar Műhely, Párizs, 1964, 6–7.

lók birtokában az ember előbb-utóbb kifüstöli lába alól a talajt, még mielőtt elérhetné a történelem utáni kor felnőtttségét.” Halványodó reményét azzal magyarázta, hogy az ember alighanem „a történetiség kategóriáján belül tud csak létezni, ami viszont – úgy látszik – kisodorja alóla a sámedlit”.¹⁶ Itt is megfigyelhető, hogy nem politikusokat, nem ideológiákat, nem államokat tett felelőssé. Az ember létezésének általános jellemzőjeként tekintett a feloldhatatlannak tűnő ellentmondásra. Mindez nem azt jelenti, hogy verseiben ne adott volna hangot az élet megannyi csodájának. Csalódásai ellenére is bízott az alkotás erejében. A költészet metafizikáját abban látta, hogy mindennapi, sokszor elhasználódott kifejezéseinkkel is meg lehet, meg kell ragadni a világ szépségeit. Sohasem viselte a *nagy költőség ormótlan sárcipőjét*; a géniuszak akart szolgálni. Nem önmaga jelentőségét méricskélte; tudta: „a dal a hűrban alszik”. Azokat is türelemre intette, akik örültséggel, önzéssel, árulással vádolták: „Várjatok, pékműhely van odabenn, / majd táplál most még forró kenyerelem.”

Baromvásár, Belényes (Beiuș), 1911

¹⁶ Válaszolni nehezebb. Domokos Mátyás tévébeszélgetése Weöres Sándorral = *Egyedül mindenkivel*, 351.

Magyar férfiak ünnepi viseletben, Köröstárkány (Tárcaia), 1911

Két, gyapjút fonó román asszony, mellettük bocskoros román férfi fejszével, zsindeyes, talpas, tapasztott boronafalú gerendaház előtt, Tárkányka (Tárcaia), 1911